

SZÉLJEGYZETEK A. F. SISKIN:
AZ ETIKAI TANOK TÖRTÉNETÉBŐL¹ C. KÖNYVÉHEZ

A. F. SISKIN könyvét olvasva, első benyomásunk, hogy a szerző tollát az SZKP XX. kongresszusa által megújított marxizmus vezette. A téma megválasztásával és elemzésének módszerével töri át az elmúlt évek dogmatizmusát. Nem deklarálja, hanem a tények erejével bizonyítja a marxista etika korszerűségét, tudományos hitelét. A szerző könyvét azzal az igénnyel írja, hogy a múlt materialista etikai örökségét „megszüntette — megőrizve” adja meg a marxizmus választát a haladó etikai gondolkodók által felvetett néhány, a történelem során részben megoldott vagy megoldatlanul maradt kérdésre. A. F. SISKIN művében három szál szövődik össze: a marxista etika korszerűsége, a múlt materialista etikai hagyományának ápolása, valamint az a lenini program, amelynek szellemében a régi materialisták munkáit használjuk fel a vallásos előítéletek elleni harchoz.

Kritikai szempontként, a könyv értékelésekor, felvetődhet az olvasóban a kérdés, hogy amikor a szocialista erkölcs, ill. a kommunista erkölcs „rendszerani” kérdései, törvényei, normái, kategóriái stb. sok területen elméleti tisztázásra várnak, a sürgető gyakorlati igény kielégítését szolgálhatja-e az etikai elméletek feldolgozásától látszólag távol álló történeti stúdium. A marxista etika, a szocialista és a kommunista erkölcs fundamentális kérdéseinek elmélyedt, alkotó elméleti tisztázása feltételezi az etika történetének feldolgozását. A múlt etikai örökségének kritikai értékelése két vonatkozásban is segíti a jelen gyakorlati igényeinek megoldását. Ugyanis a szocialista társadalom, amely nem saját alapján fejlődött, hanem most „lépett ki” a tőkés társadalomból, erkölcsében is magán viseli a múlt „anyajegyét”. A szocialista ember „önteremtésének” ellentmondásos folyamatában vívja meg harcát a múlt „anyajegyeivel”, amelyek csak a szocialista társadalmi morál kiteljesedésével a kommunista ember születésének vajudása közben semmisülnek meg. A múlt örökségének kritikai feldolgozása tudatosítja s ezzel meggyorsíthatja a régi „anyajegyekkel” folytatott harcot. Ugyanakkor a marxista etika, a szocialista, ill. kommunista erkölcs épít az etika haladó hagyományaira, az emberi erkölcs fejlődésére; „megszüntette megőrizti” azokat. A marxista etikának is van előtörténete: kétségtelen, hogy a marxista etika is a marxizmus forrásaiból táplálkozik. Ebben az összefüggésben értékelhetjük a szerző vállalkozását a marxista etika előtörténetének kidolgozásához való hozzájárulásként. Ezt abban a reményben tesszük, hogy a fő vonal, a materialista vonal kidolgozásához való hozzájárulást — a nemzetközi etika irodalomban — a német klasszikus filozófia: kivált KANT és HEGEL, valamint az utópista szocializmus etikai örökségének marxista elemzése is követi.

SISKIN könyvében EPIKUROSZ, SPINOZA, HELVETIUS és V. N. G. CSERNISEVSKIJ etikájával foglalkozik. A feldolgozás monografikus, ugyanakkor problémátörténeti jellegű is. Az utolsó fejezet: Az etika kérdései a marxista—leninista világszemléletben. A. F. SISKIN szavaival élve „részben reprodukálja a szerző már megjelent munkáinak tartalmát (de több lényeges kiegészítéssel és módosítással)”. A könyv első fejezetét: Az okori indiai és kínai materialisták etikája címen J. A. ZAMOSKIN, a filozófiai tudományok kandidátusa írta. A. F. SISKIN az egyes filozófusok etikai nézeteinek tárgyalása előtt vizsgálja az elméletek világnézeti talaját és történeti feltételeit. A könyv ismertetésében nem követjük a monografikus feldolgozás menetét, hanem inkább néhány olyan problémát emelünk ki, amely a mű koncepcióját jellemzi.

A. F. SISKIN az egyes filozófusok etikai elméleteit vizsgálva elsőként e gondolkodóknak a szabadságról és szükségszerűségről alkotott nézeteit elemzi a lételmélet és az ismeretelmélet aspektusából, hogy levonhassa az abból fakadó etikai konzekvenciákat. A szabadság és szükségszerűség kategóriájának elmélyedt elemzése a történeti és az alkotó marxizmus iránti hűség kifejezése. Ugyanis az emberi cselekedetek viszonylagos autonómiájának kérdése perdöntő kérdése minden forradalmi mozgalomnak, de különösen az olyan forradalmi mozgalomnak, amely a felszabadult ember alkotó tevékenységére épít. A kommunizmus építése feltételezi az ember igazi autonómiájának, a történelmi szükségszerűséget tudatosan választó ember szabadságának megvalósulását. Nem volt véletlen, hogy az elmúlt időszak dogmatizmusa ezt a kérdést fel sem vetette, ezért a marxizmust támadó polgári filozófiai irányzatok többek között éppen ezt a kérdést feszegették. Ebben az összefüggésben válik a szabadság és szükségszerűség kategóriájának elemzése koncepcionális kérdéssé. A szerző által elemzett filozófusok az emberi szabadság, méltóság és az ember jogai védelmében egyaránt polemizáltak a szabad akarat idealista misztifikációja,

¹ Stúdium könyvek 33. Gondolat kiadó 1962.

valamint annak szűk mechanikus determinista felfogása ellen. Igen érdekes követni EPIKUROSTÓL CSERNISEVSKIJ-ig e filozófiai, ill. etikai kategória általánosításának gazdagodását. A szabadság és szükségyszerűség egyre konkrétabb kidolgozását aláfesti — a szerző által adott — társadalomrajz. Az elemzés nyomán az olvasó előtt bontakozik ki az elméleti gazdagodásnak a társadalmi fejlődéssel való összefüggése, e fejlődés ellentmondásos jellege. Érthetővé válik pl. az az érdekes, az újkori filozófusok társadalmi helyzetéből fakadó ellentmondás, amely SPINOZA és HELVETIUS etikájára egyaránt jellemző, s amire már PLEHANOV is utalt. Nevezetesen az, hogy mindketten harcoltak a szabad akarat és a mechanizmus determinizmus ellen, s ugyanakkor saját nézeteik nem mentesek az etikai racionalizmus teljes autonómiájának és a determinizmus abszolút mechanikus felfogásának ellentététől. A. F. SISKIN monografikus feldolgozása megőrzi a szabadság és szükségyszerűség kategóriája fejlődésének belső összefüggését, s a kategória osztálymeghatározottságát a leegyszerűsítés elkerülésének igényével vizsgálja. Az ilyen elemzés következtében válik hitelessé és történelmileg szükségyszerűvé a materialista etikások harca az akarat szabadságának idealista misztifikálása ellen. S ilyen módon tudja a XX. század marxizmusa a régi materializmust az ateista propaganda szolgálatába állítani.

A másik jelentős probléma, ami szintén a mű koncepcionális kérdései közé sorolható, az *egyéni érdek és a közérdek viszonyának elemzése*. A problémakör elméleti és történeti vizsgálatát a szerző a polgári etika jelentős irányzatainak elemzésén keresztül oldja meg. Az olvasó megismerkedik az etikai racionalizmus, a hasznossági elmélet és az értelmes egoizmus elveivel. A. F. SISKIN SPINOZA etikai nézeteit elemezve mutatja be, hogyan fonódik össze az újkori materialisták racionalizmusa a hasznossági elmélettel, hogyan leli meg eszmei előzményét a polgári materializmus az ókori materializmusban. A hasznossági elmélet ideológiai kifejezése az árúviszonyok általánossá válásának, amely erkölcsi kategóriává az ész itéletén, a jó felismerésén keresztül válik. „Feltétlenül erényből cselekedni — idézi A. F. SISKIN SPINOZÁT — nem más bennünk, mint az ész vezetése mellett cselekedni; élni és létünket fenntartani (ez a három ugyanazt jelenti), mégpedig a magunk hasznának keresése alapján.” Az erény azonosítása az ész által felismert egyéni érdek hasznával; a közérdek tükröződése az egyéni érdek prizmáján: ez a társadalmi fejlődés igénye, egyértelmű állásfoglalás a feudális és a keresztény etikával szemben. HELVETIUS etikai nézeteiben — a szerző — már a hasznossági elmélet további fejlődését mutatja be, amely párhuzamosan halad az osztályviszonyok érlelődésével. SPINOZA még csak a merkantil burzsoázia érdekeinek volt a szószólója, HELVETIUS már a feudalizmus elleni harc széles osztályszövetségét képviseli. Etikájában már felbukkan az egyéni érdek és a közérdek ellentétének — a polgári talajon lehetséges — feloldási kísérlete. HELVETIUSNÁL még nem kezdődik el a polgári társadalom „önbírálata”, mint DIDEROT-nál; őt még illúziók fűtik az egyéni és közérdek harmóniájának polgári megvalósulásával kapcsolatban. CSERNISEVSKIJ már látja és bírálja az ellentmondásokat; érettebb történelmi viszonyok, kiélezettebb társadalmi ellentmondások talaján veti fel az egyéni- és közérdek ellentmondásának megoldását. A. F. SISKIN CSERNISEVSKIJ megoldási kísérletének pozitív oldalait kiemelve elemzi ennek ellentmondásait. Fejtegetései során kimutatja, hogy a radikális polgári demokrata forradalmár a közérdek prioritásával akarja az egyéni és közérdek harmóniáját megteremteni, fenntartva az antropológiai elvet. Ez azt jelenti, hogy CSERNISEVSKIJ az egyéni önzésből vezeti le közvetlenül a társadalmi jelenségeket, vagyis az ember és társadalom viszonyát az ember antropológiai tulajdonságaiból magyarázza meg. CSERNISEVSKIJ vitathatatlan érdeme, hogy az egyéni érdeket a közérdek alá rendeli, ha a megoldás ellentmondásokat is foglal magában. Az értelmes önzés elvének társadalmi tartalmát ad a forradalmi gyakorlat: az ember személyes érdeke, hogy harcoljon körülményeinek megváltoztatásáért, a CSERNISEVSKIJ által elképzelt utópista szocializmus megvalósulásáért. Az egyéni érdek és közérdek dialektikája szintén olyan filozófiai, ill. etikai kategória, amelynek gyakorlati jelentőségére, a szocializmus és a kommunizmus építésében betöltött szerepére az SZKP XX. és XXII. kongresszusa hívta fel a figyelmet. Itt megint olyan elvi és gyakorlati kérdéstről van szó, amelyet a marxizmus klasszikusai energikusan képviseltek, és a dogmatizmus eltorzított. A marxista etika alkotó művelése feltételezi az egyéni és közérdek dialektikájának elméleti kidolgozását. Mert az etika középponti kérdése, hogy milyen az egyén viszonya a társadalomhoz, milyen az egyéni cselekvés viszonya a társadalomhoz. Az egyéni érdek és közérdek kategóriájának történeti elemzése A. F. SISKIN által jelentős hozzájárulás a marxista etika alkotó kidolgozásához.

A kérdéskör elemzése során, hozzávéve az egyéni érdek és közérdek dialektikáját a kommunista erkölcsben, kirajzolódik a szerző álláspontja is. Érdemes e kérdéssel tovább időzni. Ugyanis bizonyos kérdések nem állanak teljes fényben az olvasó előtt. Amikor a szerző beható elemzése során eljut HELVETIUS etikai nézeteinek vizsgálatához, és itt

HELVETIUS nézetein keresztül bírálja az egyéni érdek „mindenható” voltát, a személyes érdekeket mint az emberi cselekedetek egyetlen motivumát, úgy tűnik, mintha a személyes vagy egyéni érdek azonosítaná a hasznosság, illetve az egoizmus kategóriájával. Ugyanis a személyes érdeket antagonizmusban levőnek látja a hősiességgel, az önfeláldozással,² sőt összeegyeztethetetlennek tartja az ember legitimebb viszonyaiban is, mint például a szerelemben és a barátságban.³ Ez a bíráló kétségtelenül illeti a hasznossági elvet, vagy az értelmes önzés elvét. Mert megalkotói az egyéni érdekből kívánták levezetni a társadalmi érdeket, nem ismerték és ismerhették fel az osztálymeghatározottság kategóriáját. Ezek a kategóriák szűkek még az ember legitimebb viszonyainak, kapcsolatainak értelmezésére, noha a viszonylagos igazság mozzanatát is tartalmazzák, ahogy ezt a szerző is írja. De azonosíthatjuk-e az egyéni érdeket a hasznosság, illetve az egoizmus kategóriájával? Az individualista polgári etikában, amely csak kifejezése a polgári társadalom emberei egymás közötti viszonyának, kétségtelenül az egyéni érdek azonosul a hasznossággal és az egoizmussal. Ez azonban történetileg kialakult és történetileg múlt-kony azonosulás. Az egyéni érdek a történelmi fejlődés során az etikai irányzatokban — kifejezve az emberek közötti viszonyokat — különböző alakváltozásokon ment keresztül. Az egyéni érdek, attól függően, hogy *milyen osztály érdekeit* fejezi ki, nyer társadalmi tartalmat. Kétségtelen, hogy a kommunista egyéni érdeke a közérdek kifejezése; amikor a szabad ember tudatosan választja a történelmi szükségszerűséget, a társadalmi perspektíva egyéni távlatá válik. A közérdek egyéni érdekké válásának fontos, elhanyagolhatatlan mozzanata az *érdekeltség*. A. F. SISKIN elemzi CSERNISEVSKIJ kötelesség fogalmát és a következőket írja: „Csernisevskij a kötelesség fogalmát más (a vallásos és kiszálmányoló irányzatokkal szemben) forradalmi, demokratikus tartalommal töltötte meg: a kötelesség a nép érdekeiért küzdő harcok feladatainak kifejezése. Ez a kötelesség nem külső kényszer, hanem *belső szükséglet*, „*saját énem hajlama*”. Más szavakkal az emberben, mint Piszarev megjegyezte, *nincs különbség az erkölcsi kötelesség és a belső hajlam között.*”⁴ (Kiemelés tőlem K. K.) Itt tulajdonképpen a szerző elemzéséből adódik az érdekeltség mozzanata. A kötelesség a hajlammal akkor esik egybe, ha nem külső kényszer, hanem belső motívumok irányítják a cselekedetet, így a személyiség érdekeltté válik a kötelesség teljesítésében: egyéni érdeke a kötelesség teljesítése. A kanti etikában az egyéni érdek, a belső motívumok kiiktatása következtében kerül a kötelesség a hajlammal antagonizmusba. CSERNISEVSKIJ polémiája a vallásos és a kanti etika ellen irányul. Látható itt is, hogy amikor a szerző olyan kérdések konkrét elemzését adja, amelyek közelebb állnak a szocializmus, illetve a kommunizmus gyakorlatához, az érdekeltség és az egyéni érdek tényét — a kategóriák említése nélkül — koncepcionálisan alkalmazza. Sőt, amikor a kommunista erkölcs elveit tárgyalja, az egyes és az általános dialektikájának lenini elemzését hozza fel példának a társadalmi és személyes érdek összefüggésének tisztázására. A lenini elvek hangsúlyozása érdekében teszi hozzá a következőket: „A marxizmus megalapítói ezért kigunyolták azokat, akik a kommunizmust hirdetve azt mondták, hogy nekik személy szerint nincs rá szükségük, de szükség van rá általában, hogy nem kell törődnünk önmagunkkal, hanem csak az emberiséggel.”⁵ Ezért foglal állást a szocializmus, illetve a kommunizmus építésében az *anyagi* érdekeltség elve mellett. Sok érvet hoz fel arra, hogy a szocializmusban az anyagi érdekeltség a társadalmi fejlődést, a közjót szolgálja. Energikusan vitatkozik azoknak a nézeteknek a képviselőivel, akik az anyagi érdekeltséggel szemben foglalnak állást. A. F. SISKINnek a kommunizmus építésében az anyagi érdekeltség mellett való harcos állásfoglalása az SZKP XX. és XXII. kongresszusa irányelveivel való politikai azonosulás. A szerző etikai nézeteit illetően a helyenkénti hiányérze-

² „A valóságban maga a formula hibás, amely szerint a személyes érdek az emberi cselekedetek egyetlen alapja. Helvetius persze nem ismerhette és nem ismerte a hősiességnek és önfeláldozásnak azokat a példáit, amelyeket a munkások vittek véghez a nép jobb jövőjéért vívott harcban... De ismerhették és ismert más hasonló tényeket, például a háborúk történetéből, amikor a haza tényleges vagy vélt érdekei *önfeláldozásra készítettek az embereket anélkül, hogy előnyre, jutalomra, elismerésre számítottak volna*... De kérdezzük, hogyan vezethető le az önszeretetből az önfeláldozás? Nyilvánvaló, hogy csakis a *személyes érdek olyan tág értelmezése útján*, amelynek eredményeképpen abban már *semmi személyes nem marad*...” (Kiemelés tőlem K. K. /I. m. 167—9. o.)

³ A személyes érdek... mint a morál kiinduló elve, akkor is tarthatatlan, amikor az emberek magánéletének különféle érintkezési formáiról — a szerelemről, a barátságról stb. — van szó. (i. m. 168. o.)

⁴ I. m. 224. o.

⁵ I. m. 312. o.

tünk talán onnan adódik, hogy nem differenciálja az egyéni érdek, illetve érdekeltté-válás elemeit. Nem teljesen világos, hogy az egyéni érdekeltségen csak az anyagi érdekeltségre gondol-e, vagy hozzátartozónak véli a politikai, erkölcsi, érzelmi, értelmi stb. érdekelt ség mozzanatait. Ezeket a mozzanatokot A. F. SISKIN mint az erkölcsi fejlődés fontos kategóriáit értékeli, de nem az érdekeltség kategóriáján belül. Nem lenne a szerző általános mondanivalójával ellentétben, ha az egyéni érdekeltség elvén a szocialista társadalomban az emberi szükségletek széles skáláját értenék, amely magában foglalja a közösségi ember megvalósulásának anyagi és szellemi feltételeit.

A kérdés elméleti tisztázása gyakorlatilag jelentős. Ugyanis itt van a szocialista ember gondolat- és érzelmvilága, erkölcsisége, munkában való önteremtési folyamatának egyik fontos ellentmondása: az anyagi és emberi érdekeltség együttes hatása. Az ellentmondás két pólusa, két oldala a szocialista viszonyok sajátos ellentmondásainak tükröződése. Ennek az ellentmondásnak mozgástörvénye, hogy a szocializmus viszonyainak kiteljesedésével, a kommunizmus alapjainak lerakása idején, mindinkább az emberi érdekeltség, az erkölcsi ösztönzők dominálnak, majd kizárólagossá válnak. Kétségtelen, hogy már a munkához való szocialista viszonyban is az ellentmondás fő oldalának az emberi érdekeltséget kell tartanunk, mert ez az ellentmondás megoldási iránya. A szerző azokat a tendenciákat, amelyek a munka erkölcsi ösztönzése irányában hatnak, leírja, de nem azzal az igénnyel, hogy mint a szocializmus, ill. kommunizmus építésében kialakuló egyéni érdekek és érdekeltség belső ellentmondását vizsgálja.

A. F. SISKIN könyvének több mint egyharmada foglalkozik a marxista etika problémakörével. A marxista etika elvi kérdéseinek tárgyalását a történeti kialakulását vezeti be. A szerző több programatikusan ható megjegyzését érdemes ismertetni. Ezekben a nézetekben A. F. SISKIN a marxizmus klasszikusainak hagyományaira támaszkodva alakítja ki az alkotó marxizmus álláspontját a dogmatikus nézetekkel szemben. Ezek a részek még nem kidolgozottak, inkább az etikai kutatás perspektíváját jelzik. Így — többek között — az erkölcs osztálymeghatározottságának primátusát hangsúlyozva felveti, hogy az erkölcsi nézeteket és szabályokat nem lehet mindig közvetlenül a gazdasági viszonyokból levezetni. Ez a viszony igen bonyolult és közvetítéseken keresztül érvényesül.⁶ S hozzátéhetjük a szerző megállapításához, hogy a tulajdonképpeni feladat: kimutatni azokat a bonyolult közvetítéseket és összefüggéseket, amelyeken keresztül az osztályérdek érvényesül. A másik fontos kérdés, amelyet a szerző felvet: milyen a marxista etika viszonya az elmúlt történeti fejlődéshez. Válaszában — a fejlődés ellentmondó jellegének feltárása mellett — két fontos, egymással összefüggő mozzanatot húz alá: az egyik „az erkölcsi rossz” történeti szerepe;⁷ a másik gondolat, ami ezzel összefügg,

⁶ „Ebből nem az következik, hogy a morális nézetek és szabályok mindig közvetlenül levezethetők a gazdasági viszonyokból, az osztályok gazdasági életfeltételeiből. A morál és a gazdasági viszonyok összefüggése rendszerint nem közvetlen, hanem igen bonyolult, különösen a modern társadalomban.

Az erkölcsre nagy hatást gyakorol a politika, a vallás, a filozófia, a művészet és így tovább (amiként ezekre a tudatformákra is hatással van a morál). A különböző történelmi korszakokban az ideológia más-más formái vannak döntő hatással a morálra. A középkorban például az emberek tudatán csaknem oszlatlanul uralkodott a vallás, amely magának rendelte alá e kor erkölcsét is. A kapitalista társadalomban az erkölcsre óriási hatással van a politikai és a jogi ideológia, amely meghatározott történelmi feltételek folytán nyomult előtérbe.” (i. m. 270. o.)

⁷ „Engels szemére vetette Feuerbachnak, hogy erkölcselméletében nem vetette fel az „erkölcsi rossz történelmi szerepének” kérdését. Ez a szemrehányás joggal érheti a metafizikai módszert alkalmazó materialisták és idealisták számos más etikai rendszerét. A „rossz” kettős értelemben hajtotta előre a történelmet. Egyrészt az emberek rossz szenvedélyei (s ezt bizonyítja az osztálytársadalom egész története), a kapzsiság és a hatalomvágy, a történelmi fejlődés hajtóerői voltak. A kizsákmányoló osztályok erkölcsére vagy igazolva, vagy leplezte ezeket a szenvedélyeket a felebaráti szeretet, a jószívűség, a jótékonyág képmutató szölamuival, a kolonializmus civilizáló szerepéről hangoztatott frázisokkal stb. Másrészt a társadalom fejlődésében megtett minden új lépés lázadás volt a régi rend ellen, szentségtörésnek minősült, s a reakciósook szempontjából rossz volt. Amint azonban a munkásosztály kilép a történelmi küzdelem porondjára s legyőzi a kizsákmányolókat, a rossz előbbi formájában nem hajtóereje többé a történelmi fejlődésnek. De a munkásosztály harca és győzelme szentségtörés a burzsoá társadalom szempontjából, s e társadalom ideológusai és védelmezői ezért rossznak ítélik. A valóságban ez a „rossz” előfeltétele annak, hogy megvalósuljon a reális jó a társadalom tulnyomó többsége számára.” (i. m. 280—281. 1.)

hogy „az erkölcs ugyanúgy, mint az emberi ismeretek minden egyéb ága, nagyjában szintén előrehaladt.”⁸ Ugyanis a szektáns, dogmatikus „elméletnek” elutasító álláspontja az erkölcsnek a szocializmus előtti társadalmakban történt fejlődésével kapcsolatban onnan is merített, hogy nem ismerte el „az erkölcsi rossz” történeti szerepét. A marxizmus klasszikusai HEGEL érdemének könyvelték el az „erkölcsi rossz” történelmi szerepének filozófiai kidolgozását. Az „erkölcsi rossz” történeti szerepének felismerése teszi lehetővé a történelmi múlt marxista elemzését; a kizsákmányoló osztálytársadalmakban lezajló fejlődés ellentmondásos jellegének vizsgálatát. Ebben az összefüggésben becüli a marxizmus az emberi történelem során felhalmozott morális értékeket, hogy azokat — a hegeli kategóriával élve — „megszüntette-megőrizze”. A. F. SISKIN témaválasztásában az etikai tanok történeti elemzése és a feldolgozás módszerében is tulajdonképpen kifejezésre juttatja a marxista etika pozitív viszonyát az emberi történelem során felhalmozott morális értékekhez. Érdemes A. F. SISKIN szavait idézni, amelyek SPINOZA életművének értékeléséről szólnak: „Spinoza a szabad ész, a béke és a haladás dalnoka, korának progresszív gondolkodója volt. Eszmei hagyatéka azokat illeti, akik ma az ész diadaláért, a békéért és a demokráciáért, az emberiség társadalmi és erkölcsi haladásáért küzdenek.”⁹

A marxista etika elvi kérdéseinek vizsgálata során — mint ahogy azt az etika történeti kérdéseinek elemzése alkalmával is jeleztük — a szabadság és szükségyszerűség kategóriájának marxista megfogalmazásából indul ki. Aláhuzza, hogy „a szabadság szférája abban a mértékben terjed, ahogyan a társadalom a kommunizmus első szakaszából a második felé halad”.¹⁰ A tett és szándék vizsgálata során újból felveti az „erkölcsi rossz” szerepét, és a marxista álláspontnak megfelelően leszögezi, hogy „... a munkásosztály harcának célja nem érhető el” bármilyen eszközzel... Ha a cél jó, összhangban kell lennie vele a megfelelő eszköznek is. Elméletben egyáltalán nem lehet szembeállítani a célt és az eszközt, mivel ezek belső egységet alkotnak”.¹¹

A következő fontos kérdés, amit a szerző vizsgál a *kollektívizmus* kérdése. A kollektívizmust szembeállítja a burzsoá erkölcs individualista elvével. Az individualizmus bírálóit kiter az elv progresszív történeti szerepére. Utal a már előzőekben kifejtet-tekre, az értelmes önzés demokratikus humanista tartalmára. A kollektívizmuson tulajdonképpen a munkások szolidaritását érti, amelynek ma a kommunizmusért vívott közös harc az elvi alapja.¹² Ezek után a munkához való kommunista viszonyt, a szocialista humanizmust, végül a proletár internacionalizmus elvét vizsgálja.

Az elemzés deskriptív jellegű. Nem lép fel azzal az igényvel, hogy a marxista etika „rendszerint” kérdéseit felvesse. Illetve a marxista etika elveinek kifejtése a nemzetközi irodalomban megszokott, régi rendszer szerint történik. A. F. SISKIN az előszóban, mint arra már utaltunk is, jelzi, hogy az utolsó fejezet, a marxista etikát tárgyaló rész már megjelent munkáinak tartalmát reprodukálja, „de több lényeges kiegészítéssel és módosítással”. A módosítások, mint a szerző azt írja is, kiegészítő jellegűek, nem török át az etikai kérdések tárgyalásának megszokott keretét. Mondhatjuk talán úgy, hogy a kiegészítések programatikus jellegűek, előrevetítik az új megoldások irányát, de még a koncepcionális kérdéseket nem érintették. A könyvnek szovjetuniói megjelenésével esik egybe az a tudományos ülészak, amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Filozófiai

⁸ I. m. 273. o.

⁹ I. m. 136. o.

¹⁰ I. m. 287. o.

¹¹ I. m. 298. o.

¹² „Az egyéni létért vívott küzdelem megszűnése s felváltása az emberek ellenőrzése alatt álló „társadalmisított étellel” azt jelenti, hogy az emberek közti viszony individualista elve helyére a kollektívizmus elve lép. Ez az elv elválaszthatatlan a kommunizmusért vívott harctól, amely alapja és legfőbb kritériuma a kommunista erkölcsiségnek, mint már fentebb említettük. A munkások szolidaritásának, kollektívizmusának alapja a kommunizmusért vívott harc ügye iránti hűség, az engesztelhetetlenség a kommunizmus ellenségeivel szemben, az a tudat, hogy a dolgozók érdekei közösek a közös ügyért vívott harcban. A tőke elleni harc folyamán a munkásosztályban erősödik osztályérdekei közösségének és egységének tudata, megrendül a „ki-ki magáért, isten mindenkiért” régi erkölcsi szabály tekintélye, egyre inkább érvényesül az „egy mindenkiért mindenki egyért” elve. A marxista párt, amely bevviszi a szocialista tudatot a munkásosztály soraiba, elméletileg megindokolja annak a szükségességét, hogy a munkások egységesek és szolidárisak legyenek a tőke elleni harcban, s hogy megteremtsék azt a társadalmat, ahol az emberek „saját társadalmisításuk uraivá” lesznek.” (I. m. 306—307. o.)

Intézete az etika kérdéseiről tartott. Az ülészak résztvevői a meglévő tudományos eredmények elismerése mellett egy sor, az alkotó marxizmus által megoldandó feladatra hívták fel a figyelmet. Több felszólaló szót azokról a „nézeteltérésekről”, amelyek fontos elméleti kérdések megoldásából, ill. megoldatlanságából fakadnak. Kétségtelen, hogy ez az ülészak fontos állomása annak az előrevívó folyamatnak, amelyet az alkotó marxizmus jegyében az SZKP XX. kongresszusa indított el. Ennek előretörését a XXII. kongresszus meggyorsította, kivált azzal, hogy az előadó beszéde és a tervezet a marxizmus általános elméleti kérdéseinek tisztázó felvetése mellett sok etikai vonatkozású gondolatot is tartalmaz.

Így méltán lehet remélni, hogy az etikai kérdések koncepcionális felvetése is meg fog történni, és kidolgozásuk is megindul. Ennek fundamentuma nemcsak a marxizmus klasszikusainak örökségében lelhető fel, hanem bizonyos kérdések már konkretizálódtak MAKARENKO életművében. Csak egy utalást erre. MAKARENKO a kommunista nevelést — de így kell értelmeznünk a kommunizmus alsóbb szakaszán a szocializmus nevelését is — *közösségi* nevelésnek tartotta, ezt végezte a gyakorlatban, és ezt megfogalmazta *elvileg* is. Ebből következően nem vétünk a makarenkói életmű ellen, sőt úgy gondoljuk, ennek értelmében mondhatjuk, hogy a kommunista és a *szocialista erkölcs közösségi erkölcs*. A makarenkói értelemben nem beszélhetünk arról, hogy a kollektívizmus az erkölcs egyik elve, még akkor sem, ha azt rangsorban legelsőnek tartjuk. Ahogy MAKARENKO a nevelésben a közösségi elvet a nevelés „logikai tengelyének” tartotta, úgy mondhatjuk, hogy a szocialista és a kommunista erkölcs *jellege* szerint közösségi erkölcs. Ez lényegesen többet jelent, mint az, hogy a kollektívizmus munkásszolidaritás a kommunizmus és a szocializmus ügyéért vitott harcban. Ez is benne van, de csak a kollektívizmus tartalmában, annak következményeként, a jelenség szintjén. A makarenkói életmű értelmében, ha a kommunista, illetve szocialista erkölcs jellegét a kollektívizmusban határozzuk meg, ezzel úgy véljük, a *lényegi* összefüggéseket tudjuk megközelíteni. Ugyanis ha a kollektívizmust nem az erkölcs egyik elvének fogjuk fel, hanem mint lényegi meghatározó jelleget, akkor dominál a közösségi jelleg, megragadható az egyes normák közötti belső összefüggés. Így nemcsak deskriptív jelleggel írjuk le az erkölcs elveit, normáit, követelményrendszerét. A kollektívizmus a kommunista, de a szocialista erkölcsnek is minden normáját, törvényét, kategóriáját, az egész követelményrendszert áthatja, azokat meghatározza. Így ki lehet mutatni azt a belső koncepcionális összefüggést, ami például a kollektívizmus és a munkához való viszony erkölcsi követelménye között fennáll. Ezzel le lehet rakni az etika „rendszerét” kérdéseinek alapját. Ezt követően lehetne feltárni az egyes erkölcsi normák közötti lényegi összefüggéseket, egymással való kapcsolatukat, a közvetítések bonyolult láncolatát.

Az olvasó természetesen ennek a feladatnak megoldását nem kérheti számon egy történeti stúdium utolsó fejezetétől. De éppen az etikai tanok történetéből c. könyv pozitív viszonya a XX. kongresszus által jogaiba visszaállított alkotó marxizmushoz adja az impulzust ahhoz, hogy a kibontakozás további menetének mikéntjén elgondolkozzunk.

A. F. SISKIN könyve tudománytörténeti értéke mellett programatikus megjegyzéseivel invenciót is ad az előrehaladáshoz. Sajnálatos, hogy egy ilyen fontos dokumentumot csak három évvel az eredeti megjelenése után veheti kézbe magyar nyelven az olvasó. És ezt csak megszorítással teheti, ugyanis csak 3800 példányban jelentette meg a kiadó, holott a könyvet hasznosan forgathatnák a pedagógusok, és az segítséget nyújthatna az egyetemen megindult etikai stúdiumokhoz is.

Katona Katalin